

УДК 159:351.745.5

Лінник А. О. – аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, старший інспектор з особливих доручень відділу психологічного забезпечення Управління кадрового забезпечення Департаменту патрульної поліції, м. Київ

КРИЗИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Проаналізовано ключові підходи до визначення поняття «криза». Висвітлено суттєві ознаки професійної кризи. Розглянуто психотехнології їхнього продуктивного подолання як запоруку ефективності професійного становлення особистості патрульного поліцейського.

Ключові слова: криза, професійне становлення, професійна криза, психотехнологія, співробітник патрульної поліції.

Професійна діяльність поліцейського є емоційно напруженим видом соціальної активності, оскільки їй притаманні надмірні психічні та фізичні навантаження. Правоохоронна діяльність належить до переліку професій з підвищеним ризиком і характеризується одним із найвищих рівнів екстремальності та професійного стресу.

Психологічні особливості діяльності поліцейських повсякчас були об'єктом дослідження психологів. Саме функціонування такого соціального інституту, як поліція, визначає особливі вимоги до кожного співробітника. Завдання з протидії правопорушенням, підтримання соціального порядку й законності, гарантування безпеки громадян вимагають від правоохоронця високого фахового рівня незалежно від займаних посад і звань.

Сучасні дослідження особистості працівника поліції в межах юридичної психології зазвичай стосуються вивчення особливостей їхньої інтелектуальної сфери, надійності, стресостійкості, агресивності, здатності контролювати застосування зброї. Останніми роками особистість співробітника правоохоронної системи вивчали в контексті особистісних утворень і результативності професійної діяльності фахівців

(Д. О. Александров, С. П. Безносков, О. І. Кудерміна, В. О. Лефтеров, В. С. Медведєв, О. М. Цільмак, Л. С. Шелег та ін.). Водночас криза професійного становлення особистості, а працівника патрульної поліції – поготів, нині залишається недостатньо дослідженою в психологічній науці.

У працях із психології професійної діяльності, юридичної психології обґрунтовано, що особливості професійної поведінки залежать від пріоритетів суб'єкта діяльності в обраній ним професії, особистісного сенсу, тобто від того, що є ядром його світоглядних установок. З огляду на виконання службових завдань в умовах, пов'язаних із ризиком для життя та здоров'я, працівники Національної поліції України належать до групи ризику виникнення стресових станів, а отже, розвитку психічної дезадаптації, що призводить до соціально-психологічних порушень життєдіяльності, несприятливої динаміки змін особистості, сенсожиттєвих криз.

Актуальною проблемою сьогодення є потреба особистості у психологічному супроводі під час переживання кризи професійного становлення. Вивчення психологічних особливостей криз, а також визначення оптимальних психотехнологій їхнього продуктивного додання є запорукою ефективності цілеспрямованого професійного становлення особистості патрульного поліцейського.

Професійне становлення правоохоронця є складним і тривалим процесом, який передбачає не лише поступовий перехід від одного етапу до іншого, а й виникнення професійних криз як наслідку накопичення зовнішніх і внутрішніх суперечностей.

Кризи вважають певними ланками розвитку особистості, процесом переходу від одного етапу до іншого. Саме тому вони виникають у межах певних періодів і пов'язані з професійним становленням.

У загальнонауковому контексті поняття «криза» тлумачать як різкий, радикальний перелом у чомусь, складний перехідний стан. Згідно із психологічним підходом, кризами називають особливі, порівняно нетривалі періоди індивідуального розвитку особистості, що означені стрімкими психологічними змінами [1]. Це поняття також застосовують для позначення кризи життя, переломного періоду життєвого шляху [2].

Попри те, що у вітчизняній традиції психологічної науки проблему професійного розвитку здебільшого розглядають у руслі неминучих криз, пов'язаних із професійним становленням, кризу

професійного розвитку патрульного поліцейського досі вивчено недостатньо [3].

У психологічних дослідженнях виокремлюють нормативні, ненормативні та наднормативні кризи. Вікові кризи вважають нормативними явищами, які є необхідними для нормального психологічного розвитку людини [1]. Кризи професійного розвитку особистості теж є закономірними, оскільки вони передбачають можливі шляхи подолання: з одного боку, криза може призвести до особистісної та професійної дезадаптації, коли фахівець не здатний упоратися зі своїми внутрішніми суперечностями, а з іншого – криза може спричинити подальший особистісний і професійний розвиток, це своєрідний шанс для людини перейти на вищий рівень професіоналізму. Результатом переживання кризи є певна метаморфоза особистості, її переродження, наповнення життя новим змістом, іншими цінностями, життєвою стратегією, формування нового образу «Я» [2]. Тому позитивним способом подолання професійної кризи є подальший професійний розвиток фахівця, якому притаманні новоутворення, а отже, важливим для особистості є усвідомлення сутності професійних криз і вміння конструктивно спрямовувати їх енергію.

У вітчизняній і зарубіжній психології умовно можна виокремити три підходи до вивчення криз [2]:

1) криза як результат зміни провідної діяльності та соціальної ситуації у співвідношенні із психічним розвитком (Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін та ін.);

2) криза як внутрішнє (вроджене) прагнення особистості до розвитку, яке триває протягом усього життя (Б. Лівехуд, Е. Еріксон та ін.);

3) криза як зміна детермінанти розвитку в процесі життєвого шляху особистості (Дж. Ловінгер, Р. Хавігерст та ін.).

На думку Л. Виготського [1], особливістю кризи є брак окреслених меж, які визначають початок і кінець кризи. Важливим для усвідомлення сутності професійної кризи є те, що в кожного співробітника патрульної поліції вона триває протягом різного часового проміжку (від декількох місяців до одного–двох років), то загострюючись, то стихаючись.

Однак у певний період криза сягає кульмінації. Вважаючи цей кульмінаційний момент точкою відліку, Л. Виготський

виокремлює три фази розвитку кризи: передкритичну, власне критичну та післякритичну.

Перша фаза кризи означена загостренням суперечностей між суб'єктивною та об'єктивною складовими соціальної ситуації розвитку. Вона полягає в незадоволенні наявним професійним статусом, змістом діяльності, засобами її реалізації, міжособистісними стосунками. Ця незадоволеність є не завжди усвідомленою та виражається в психологічному дискомфорті, роздратованості, незадоволеності тощо. У критичній фазі суперечності позначаються на поведінці та діяльності. Так, патрульний поліцейський усвідомлює невдоволення реальною професійною діяльністю. Суперечність загострюється, виникає конфліктна ситуація, що ґрунтується на дисонансі між потребою в зміні певних компонентів своєї професійної діяльності, професійного буття загалом і можливістю реалізувати ці зміни. Подолання конфліктної ситуації (конструктивним чи деструктивним шляхом) підводить професійну кризу до післякритичної фази [1].

Конструктивним виходом із кризи є підвищення професійної кваліфікації, зміна професійного статусу, місця роботи чи перекваліфікація. Професійно нейтральне ставлення співробітника до кризи призводить до професійної стагнації, пасивності та байдужості. Така особа зазвичай прагне реалізувати себе поза професійною діяльністю, наприклад, у побуті, різноманітних хобі. Деструктивні наслідки професійної кризи виявляються у професійній апатії, стійких професійних деформаціях, розвитку різних форм залежностей, зокрема формуванні містичної, окультної спрямованості свідомості.

Проте найскладнішим для переживання є розчарування у власному професійному «Я», коли співробітник патрульної поліції починає вагатися щодо власної професійної компетентності. Це потребує неабияких зусиль для рефлексії власного психологічного стану й усвідомлення специфічних чинників професійної діяльності патрульного поліцейського, які спричиняють виникнення окреслених ускладнень.

Аналіз наукової літератури дає змогу визначити поняття кризи в межах дослідження професійного розвитку співробітника патрульної поліції як нетривалий у часі період кардинальної перебудови професійної свідомості, який супроводжується зміною вектора професійного розвитку.

На професійному розвитку правоохоронця позначається співвідношення типів професійних криз – нормативних і ненормативних. Нормативні кризи професійного розвитку супроводжують перехід від одного етапу до іншого й логічно зумовлені процесом професіоналізації особистості. Це кризи навчально-професійної орієнтації (етап оптації); вибору професії (етап професійної підготовки); професійних експектацій (етап професійної адаптації); професійного зростання (етап первинної професіоналізації); професійної кар'єри (етап вторинної професіоналізації); соціально-професійної самоактуалізації (етап майстерності); втрати професії (етап втрати професійної діяльності) [4]. Ненормативні кризи спричинені різноманітними обставинами, які руйнують лінію професійного розвитку.

Зокрема, криза навчально-професійної орієнтації полягає в зіткненні бажаного майбутнього з реальністю. Протікання кризи вибору професії пов'язане з розчаруванням в обраній професії (невдоволення навчальними дисциплінами, вагання щодо обраної спеціальності, послаблення інтересу до навчання). Унаслідок конструктивного виходу з кризи особистість самовизначається (професійно, за спеціалізацією); самореалізується на рівні професійного навчання; набуває професійної ідентичності. Деструктивний вихід із кризи передбачає неузгодженість між «Я-реальним» та «Я-ідеальним»; суперечливе ставлення до себе як до особистості та фахівця; нездатність подолати внутрішні суперечності «Я-образу» [5; 6].

За умов кризи професійних експектацій наявна невідповідність реальної професійної діяльності та сформованих уявлень й очікувань; невдоволення організацією праці, її змістом, посадовими обов'язками, виробничими відносинами, умовами праці, заробітною платою. Криза професійного зростання означена динамікою минулого досвіду, інерцією професійного розвитку, потребою в самоствердженні, невдоволеністю професійним життям. Виникає потреба в подальшому професійному розвитку та кар'єрному русі [7].

Кризу професійної кар'єри констатують тоді, коли особа незадоволена власним професійним становищем. Виникає потреба в самовизначенні та самоорганізації, суперечність між бажаним і реальними перспективами. Натомість криза соціально-професійної самоактуалізації пов'язана з нереалізованістю можливостей.

Таким чином, основними ознаками професійних криз співробітника патрульної поліції є: втрата прагнення до нового, зниження рівня професіоналізму, внутрішня розгубленість, усвідомлення необхідності переоцінити себе як фахівця й особистість, зниження самооцінки, втома, відчуття виснаження тощо.

Кризи професійного становлення мають негативні наслідки, серед яких синдром професійного вигорання фахівця, тобто «фізичного й емоційного виснаження, що охоплює розвиток негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи й втрату розуміння та співчуття щодо іншої людини»; «реакції виснаження, що виникає внаслідок стресу, спричиненого міжособистісним спілкуванням» [4].

Таким чином, професійне вигорання є стресовою реакцією на тривале протікання професійних стресів середньої інтенсивності.

Факторами, які детермінують професійні кризи співробітника патрульної поліції, є такі: вікові психофізіологічні зміни; зміни соціально-професійної ситуації; якісна перебудова засобів виконання професійної діяльності; цілковите «занурення» в соціально-професійне середовище; соціально-економічні умови життєдіяльності; життєві та службові важливі події, зміна «Я-концепції», зміна (чи перебудова) ієрархії життєвих і професійних цінностей тощо [8].

Отже, здійснений аналіз наукових підходів до розуміння психологічних детермінант криз професійного становлення працівників патрульної поліції дає змогу сформулювати низку узагальнень.

По-перше, кризи професійного розвитку співробітника патрульної поліції є закономірними явищами, оскільки вони мають два можливі шляхи подолання: з одного боку, криза може призвести до особистісної та професійної дезадаптації, коли фахівець не може вирішити свої внутрішні суперечності, втрачає відчуття нового, знижується рівень професіоналізму, простежується внутрішня розгубленість, усвідомлення необхідності переосмислення себе, зниження самооцінки, втомленість, відчуття виснаженості власних можливостей, а з іншого – вона може зумовити подальший особистісний і професійний розвиток, стати підґрунтям для переходу на вищий рівень професіоналізму [9].

По-друге, кризові явища є невід’ємним атрибутом динамічного процесу професійного розвитку патрульного поліцейського. Криза

призводить до перебудови психологічної структури особистості, зміни соціально-професійної спрямованості. Спричиняючи психічне напруження, кризи, водночас, стимулюють професійний розвиток.

По-третє, знання психологічних механізмів та особливостей кризових явищ дає змогу враховувати їх, конструктивно долати й супроводжувати.

По-четверте, факторами, які детермінують виникнення криз, є якісні зміни в діяльності, соціально-професійній активності, соціально-економічних умов, вікові психофізіологічні зміни, а також занурення у професійну діяльність.

По-п'яте, співробітник, який перебуває в кризовій ситуації, потребує психологічного супроводу [6; 8; 10].

Проблема психологічних криз у формуванні та функціонуванні особистості є досить актуальною для сучасної науки. Рівень її розроблення безпосередньо визначає можливість виконання розвивальних, профілактичних, корекційних, терапевтичних і реабілітаційних завдань. Цю проблему вивчають здебільшого у віковому аспекті, причому об'єктом прискіпливої уваги дослідників є критичні періоди дитинства та юності. Натомість кризи розвитку зрілої особистості, зокрема її професійного становлення, залишаються недостатньо вивченими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабанова Л. М. Особистість суб'єкта правоохоронної діяльності в аспекті динамічних перетворень у системі Міністерства внутрішніх справ [Електронний ресурс] / Л. М. Балабанова. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/chapter/8/59/2136>. – Назва з екрана.
2. Акмеологический словарь / [под общ. ред. А. А. Деркача]. – М. : Изд-во РАГС, 2004. – 161 с.
3. Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. для вузов / В. Л. Васильев. – М. : Юристъ, 1991. – 342 с.
4. Бурлачук Л. Ф. Психология жизненных ситуаций / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. – М. : РПА, 1998. – 263 с.
5. Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф. Е. Василюк. – М. : МГУ, 1984. – 200 с.
6. Волков А. А. Личностные трансформации сотрудников милиции общественной безопасности на разных уровнях профессиональной самореализации [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06 /

Волков Александр Александрович. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/lichnostnye-transformatsii-sotrudnikov-militsii-obshchestvennoi-bezopasnosti-na-raznykh-urov>. – Загл. с экрана.

7. Выготский Л. С. Собрание починений: в 6 т. / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.

8. Жданова И. В. Мотиваційна складова професіоналізму працівників органів внутрішніх справ / И. В. Жданова // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – № 28. – С. 456–462.

9. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие / Э. Ф. Зеер. – М.: Мир, 2006. – 336 с.

10. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2017
